

УДК 342.2(477)

ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Ірина ШЕВЧУК,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

SUMMARY

The article focuses on the concept and nature of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine. The role of the legal positions in the structure of acts of the Constitutional Court of Ukraine is revealed. The grounds and conditions for possible review of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine is determined.

Key words: legal proposition, Constitutional Court of Ukraine, normativity, acts of the Constitutional Court of Ukraine.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено поняття та природу правових позицій Конституційного Суду України. З'ясовано місце правових позицій у структурі актів Конституційного Суду України. Визначено підстави й умови для можливого перегляду правових позицій Конституційного Суду України.

Ключові слова: правова позиція, Конституційний Суд України, нормативність, акти Конституційного Суду України.

Постановка проблеми. Правові позиції відіграють значну роль у правовому регулюванні, однак у законодавстві відсутнє нормативне визначення цієї дефініції. На сучасному етапі як у теорії, так і на практиці склалися різні підходи до визначення поняття правових позицій Конституційного Суду України, їх юридичної сили та можливості перегляду. Невизначеним залишається питання місця правових позицій у структурі актів Конституційного Суду України. Незважаючи на наявність теоретичних досліджень у цьому напрямі, питання правових позицій Конституційного Суду України є досить актуальним та потребує подальшого дослідження й законодавчого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням правових позицій в Україні займалися В.Д. Бринцев, А.С. Головін, В.М. Кампо, М.В. Мазур, Р.С. Мартинюк, В.А. Овчаренко, А.О. Селіванов, В.С. Скомороха, В.Я. Тацій, М.В. Тесленко, В.П. Тихий, П.М. Ткачук, С.В. Шевчук, О.І. Шостенко, Т.О. Цимбалістий, Г.О. Христова та інші вчені.

Метою статті є дослідження поняття, ознак і змісту правових позицій та з'ясування підстав для можливого перегляду їх Конституційним Судом України.

Виклад основного матеріалу. Конституційний Суд України за результатами розгляду справ ухвалює рішення й надає висновки, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними та не можуть бути оскаржені за матеріальними чи процесуальними підставами. Згідно зі статтями 65 і 66 Закону України «Про Конституційний Суд України» рішення й висновки складаються зі вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин. Особливістю цих актів є те, що в них містяться правові позиції Конституційного Суду України.

Термін «правова позиція» не передбачений законодавством України, однак він використовується в рішеннях, висновках Конституційного Суду України (далі – КСУ) в разі посилання на аргументи, які КСУ використовував у раніше прийнятих актах.

У вітчизняній юридичній літературі існують різні підходи до визначення поняття «правова позиція». П.М. Ткачук під правовими позиціями розуміє результат інтерпретаційної діяльності КСУ у формі висновків, роз'яснень,

правоположень, доктрин, у яких містяться тлумачення неявного смислу закону, правова оцінка або правове визначення, сукупність правових уявлень і знань щодо вирішення конкретної ситуації, які є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин [2, с. 21].

Т.О. Цимбалістий зазначає, що правова позиція Конституційного Суду України – це не лише остаточний варіант його рішення (у широкому розумінні), а й система правових аргументів, які використовувалися для його обґрунтування, уявлення КСУ про сутність розглядуваної ним проблеми та висновки, до яких він доходив під час її вирішення [3, с. 153].

М.В. Мазур під правовою позицією Конституційного Суду України розглядає прецедентну норму права, яка містить правові приписи щодо правильного розуміння змісту конституційних і законодавчих норм, а також правові принципи та інші положення, сформульовані Конституційним Судом України на підставі тлумачення Конституції й законів України та покладені в основу вирішення того чи іншого питання в межах конституційного провадження [4, с. 7].

На думку О.В. Кравчук, правові позиції є системою вироблених у результаті діяльності Конституційного Суду України загальнообов'язкових правових висновків, аргументів, що виражають його ставлення до певної правової проблеми, є загальнообов'язковими та слугують підставою для остаточного рішення органу конституційної юрисдикції [5, с. 189].

Г.О. Христова зазначає, що правові позиції є результатом системного тлумачення Конституційним Судом України Конституції, законів та інших правових актів України, які в концентрованому вигляді виражають не лише «букву», а й «дух» відповідних законодавчих положень, мають офіційний, загальнообов'язковий, нормативний характер та містяться в усіх видах його актів, окрім внутрішньоорганізаційних [6, с. 14].

В.М. Кампо вважає, що не може існувати єдиного розуміння правових позицій Конституційного Суду України, оскільки з різних доктринальних поглядів одні й ті самі позиції можуть розглядатися як такі, що містять дещо від-

мінний зміст. Так, із погляду доктрини правової держави (романо-германська правова традиція) правові позиції можна визначити як положення нормативного тлумачення Конституції й законів України та казуального застосування конституційних норм до оспорюваних приписів законодавства в актах Конституційного Суду України, які на території держави є обов'язковими до виконання, остаточними й не можуть бути оскаржені. З погляду доктрини верховенства права (англосаксонська правова традиція) правові позиції – це будь-які положення висновків, рішень та ухвал Конституційного Суду України, які з огляду на судовий характер цих актів можуть служити нормами для їх виконання, використання, дотримання й застосування будь-якими органами публічної влади, об'єднаннями громадян, фізичними та юридичними особами приватного права [7, с. 115].

До ознак правових позицій Конституційного Суду України належать такі: 1) правовий зміст правової позиції. Правовою позицією можна вважати лише ту частину рішення, у якій міститься правовий висновок, викладається правове розуміння Конституційним Судом норм, положень, принципів, встановлених у Конституції чи законах України. Тому необхідно відрізнити правові позиції КСУ від висновків, які містяться в його рішеннях і не мають правового характеру [2, с. 18]; 2) нормативність правової позиції характеризується невизначеністю дії в часі та неодноразовістю її застосування. Правові позиції Конституційного Суду України стосуються не індивідуально визначених суб'єктів, а охоплюють їх широке коло та розраховані на неодноразовість застосування; 3) наявність у правової позиції неявного смислу правової норми чи положення закону. Така ознака постає із цілей самого тлумачення як процесу, що має на меті з'ясувати й роз'яснити норму, яку суб'єкти конституційного подання (звернення) розуміють неоднозначно [2, с. 19]. Не можна назвати правовою позицією КСУ ту частину його рішення чи висновку, де міститься явний зміст норми або положення Конституції чи закону України, які передаються дослівно або іншими словами; 4) загальнообов'язковими правових позицій означає, що вони є обов'язковими до виконання на всій території України, остаточними та не можуть бути оскаржені. Відповідно до статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» невиконання рішень і недотримання висновків Конституційного Суду України тягнуть за собою відповідальність згідно із законом.

Правові позиції можуть формулюватися Конституційним Судом України під час вирішення будь-якої справи в межах його повноважень, а не лише під час офіційного тлумачення ним Конституції та законів України. Інтерпретація здійснюється не лише в межах конституційного провадження щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України, а й у справах про конституційність правових актів, а також під час здійснення Конституційним Судом України інших своїх повноважень.

Правові позиції Конституційного Суду України починають формуватися на стадії попереднього розгляду звернень і підготовки до судового розгляду відповідної справи, коли збираються й досліджуються матеріали в справі. Правові позиції свого завершеного вигляду набувають у підсумковому рішенні чи висновку Конституційного Суду України.

В основі правової позиції лежать конституційні принципи, наукові знання, різні правові доктрини та праворозуміння, а також наукова й професійна правосвідомість суддів Конституційного Суду України. Однак їх праворозуміння не завжди співпадає, а підходи до вирішення пев-

них правових проблем також не завжди збігаються, тому загальнообов'язковими є ті правові позиції, які колегіально прийняті суддями та містяться в рішеннях і висновках Конституційного Суду України.

С.В. Шевчук вважає, що правова позиція здебільшого міститься в мотивувальній частині рішення суду, тобто являє собою порядок мотивації та набирає самостійного значення незалежно від того, чи відтворюється (дублюється) вона в резолютивній частині. Із цього правила є винятки, наприклад формулювання правової позиції в ухвалі суду про відмову у відкритті конституційного провадження [8, с. 520].

На думку Г.О. Христової, рішення Конституційного Суду України в справах щодо конституційності правових актів мають ознаки нормативності, адже в їх мотивувальній частині містяться правові позиції Конституційного Суду України. Резолютивна частина цих рішень «не містить нормативних приписів, оскільки не встановлює правил, «моделей» поведінки, які розраховані на багаторазове застосування та не вичерпуються одноразовим виконанням» [9, с. 239].

М.В. Тесленко зазначає, що правові позиції містяться не лише в рішеннях і висновках Конституційного Суду України, а й у його ухвалях про відмову в прийнятті звернення та про припинення конституційного провадження. Науковець поділяє такі ухвали на «позитивні» й «негативні». Зміст «негативної» ухвали передбачає відмову суб'єкту звернення на основі статті 45 Закону України «Про Конституційний Суд України» (відсутність права на конституційне звернення, його невідповідність встановленим вимогам, непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у зверненні). «Позитивний» зміст ухвали Конституційного Суду України полягає в тому, що КСУ на підставі раніше сформульованих правових позицій в інтересах суб'єкта, що звернувся до нього, може давати висновки з аналогічної категорії питань, які усуватимуть можливі колізії [10, с. 41].

А.С. Головин не погоджується з досить поширеною в наукових колах думкою про те, що правові позиції Конституційного Суду України можуть бути сформульовані в будь-якому його акті, у тому числі в процесуальних ухвалях і навіть в окремій думці судді [11, с. 216]. В.А. Овчаренко вважає, що відмінною характеристикою юридичної природи процесуальних (процесуальних) актів (ухвал) є те, що вони стосуються зазвичай процесуальних питань і мають проміжний характер, тобто є результатом завершення певної стадії провадження. Ці акти, як правило, приймаються простою більшістю від присутніх на засіданні суддів Конституційного Суду України, тому роз'яснення, поняття, доктрини або дефініції, що містяться в цих актах, не можуть відображати колективну думку органу конституційної юрисдикції, оскільки остання формується більшістю від його конституційного складу та виключно за зазначеними принципами юридичної психології [12, с. 63]. Рішення й висновки Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на всій території України, остаточними та не можуть бути оскаржені (стаття 150 Конституції України), а процесуальна ухвала, зокрема про відмову у відкритті конституційного провадження за конституційним поданням або зверненням, є остаточною лише щодо конкретної справи та виключно в контексті конкретного конституційного подання або звернення.

Правові позиції можуть бути викладені в мотивувальній і в резолютивній частинах акта Конституційного Суду

України. У резолютивній частині міститься остаточний висновок КСУ щодо розглядуваної справи. Правові позиції, на яких ґрунтується підсумкове рішення КСУ та які відображають його аргументацію, містяться в мотивувальній частині акта. У рішеннях Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України правові позиції містяться як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах, обов'язковими є обидві названі частини рішення. У рішеннях щодо конституційності правових актів та висновках КСУ правові позиції викладено лише в мотивувальній частині. Правові позиції Конституційного Суду України мають однакову юридичну силу, незважаючи на те, у якій частині рішення їх було викладено.

Конституція України та Закон України «Про Конституційний Суд України» не передбачають можливості перегляду або зміни правової позиції Конституційного Суду України. У статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» зазначено, що Конституційний Суд України відкриває нове провадження в справі за виявлення нових обставин у справі, які не були предметом його розгляду, проте які існували на час розгляду й прийняття рішення або надання висновку в справі [1]. Однак у статті йдеться не про перегляд або скасування раніше прийнятого рішення чи висновку та сформульованих у ньому правових позицій, а про відкриття нового конституційного провадження за умови виявлення нових обставин у справі. Конституційний Суд України розпочинає процедуру розгляду іншої справи, у якій він може ухвалити нове рішення, проте за жодних умов не переглядає або скасовує попереднє.

А.О. Селіванов вважає, що відповідно до свого статусу Конституційний Суд України не має повноважень змінювати прийняті раніше правові позиції, скасовувати власні рішення, навіть за умов зміни норм Конституції України, на основі яких вони приймалися [13, с. 94–95]. Іншої думки дотримується П.М. Ткачук, вважаючи, що у виняткових випадках заради врахування реалій життя під час прийняття нових рішень Конституційний Суд України повинен мати право відійти від своєї попередньої правової позиції. Крім того, Конституційний Суд України може розвивати й збагачувати в смисловому та змістовному відношеннях свої попередні правові позиції [2, с. 21]. Підтримуємо думку В.А. Овчаренко, який наголошує, що перегляд правової позиції не означає перегляду рішення, у якому її було сформульовано, тому слід відрізняти рішення КСУ від його правових позицій, які в певному сенсі співвідносяться як форма та зміст [12, с. 64].

Серед науковців не існує єдності поглядів щодо значення підстав можливого перегляду Конституційним Судом України правових позицій. П.М. Ткачук відносить до причин можливого перегляду правових позицій Конституційного Суду України втрату чинності або зміну положень Конституції чи законів України, на підставі яких приймалося рішення КСУ. Вироблену Конституційним Судом України правову позицію як складову його рішення не може бути відмінено або скасовано. Вона має діяти доти, доки будуть чинними норми Конституції та законів України, на яких вона базується [2, с. 21].

В.А. Овчаренко вважає, що внесення змін до положень правових актів або втрата чинності положеннями правових актів, що були предметом дослідження Конституційного Суду України, не є підставою для перегляду чи скасування його актів і сформульованих у них правових позицій, тому правові позиції, сформульовані під час розгляду справ, пов'язаних із дослідженням Конституційним Судом Украй-

ни правових актів, які в подальшому втратили чинність або були змінені за певних умов, не втрачають властивостей прецеденту та можуть застосовуватися як Конституційним Судом України, так і іншими органами державної влади в правозастосовній діяльності [12, с. 67].

О.І. Шостенко стверджує, що перегляд правових позицій можливий виключно з матеріально-правових підстав. Однією з таких підстав може бути зміна домінуючих теоретико-правових уявлень національної юридичної еліти з питання, раніше розглянутого органом конституційної юрисдикції по суті. Однак така зміна здебільшого відбувається через значний проміжок часу. У короткостроковій перспективі матеріально-правовою підставою для перегляду конституційно-правових позицій може бути зміна тексту Конституції України, на положеннях якої КСУ засновував такі позиції, або ж зміна принаймні одного з положень інституту права, конституційно-правовий зміст яких з огляду на їх системний взаємозв'язок було висвітлено в цих позиціях [14, с. 802].

На думку П.М. Рабіновича, орган конституційного судочинства в процесі своєї діяльності не може не вдаватися до своєрідного соціального пізнання суспільних наслідків своїх рішень або змін, що відбуваються в суспільстві. Тому перегляд ним власних правових позицій зазвичай зумовлюється або визнанням помилок у такому пізнанні (перша причина), або ж адекватним відображенням соціальних змін (друга причина) [15, с. 151].

Р.С. Мартинюк вважає, що конституційні суди не застраховані від прийняття хибних рішень, причини прийняття яких можуть бути різними. Окрім впливу на діяльність цих органів владаруючих політичних сил, іншими найтипісшими причинами неконституційності прийнятих органами конституційної юрисдикції актів є вихід за межі тлумачення та спроба вдатися до заповнення прогалін у законодавстві. Конституційні суди та подібні органи, попри їх виключне право виносити остаточні рішення в межах вирішення питань, що складають їх компетенцію, як і будь-які інші органи державної влади, можуть приймати акти, конституційність яких викликати сумнів. Об'єктивно з огляду на рівень фахової компетенції членів відповідних органів такі акти будуть нечастими винятками з правила. Науковець зазначає, що водночас сама гіпотетична можливість помилкових рішень у діяльності органів конституційного контролю вказує, що конституційні положення про остаточний характер їх актів потребують застереження. Беззаперечний факт існування ризику помилки в діяльності органів конституційної юрисдикції, імовірність якої повністю виключити неможливо, є суттєвим аргументом права цих органів переглядати власні правові позиції [16, с. 125].

На проблемність усунення помилкових рішень Конституційного Суду України, особливо прийнятих під тиском політичних обставин, звертає увагу В.Я. Тацій. Він пропонує надати КСУ право перегляду своєї правової позиції, тому що долати Верховній Раді України правову позицію Конституційного Суду України, яка дістала вияв у його рішенні, шляхом внесення парламентом змін до законодавства значно важче, ніж зробити це самому Конституційному Суду України [17, с. 471].

Правові позиції Конституційного Суду України мають таку ж юридичну силу, як акти, у яких вони викладені. Правові позиції Конституційного Суду України можуть бути переглянуті, якщо це буде відповідати новим суспільним умовам (політичним, економічним, соціальним). Од-

нак внесення змін до Конституції України та законів не є підставою для перегляду правових позицій Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України за роки своєї діяльності сформулював багато правових позицій, проте дієвість їх є недостатньою. Проблема полягає в наданні їм офіційного характеру. За відсутності законодавчого регулювання питань, пов'язаних із правовими позиціями, склалася практика, коли суб'єкти правовідносин самі визначають їх у рішеннях Конституційного Суду України, посилаються на них у правозастосовній діяльності [2, с. 21]. Підтримуємо думку П.М. Ткачука, що Конституційному Суду України необхідно, обґрунтувавши правову позицію в справі, позначити її в тексті рішення, визначаючи цим, що саме вона є вирішальним доказом і має обов'язковий характер для всіх суб'єктів правовідносин.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

На законодавчому рівні необхідно надати дефініцію поняття правової позиції та визначити підстави й процедуру перегляду правових позицій Конституційним Судом України. У рішеннях Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України правові позиції містяться як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах; в актах конституційного контролю правові позиції розташовуються лише в мотивувальній частині. Юридична сила правових позицій постає з юридичної сили рішень і висновків Конституційного Суду України. Вони є обов'язковими для всіх суб'єктів, а не лише для учасників конкретного конституційного провадження. При цьому правові позиції Конституційного Суду України мають однакову юридичну силу та є обов'язковими до виконання незалежно від того, у якій частині акта їх викладено. Конституційний Суд України під час прийняття наступних рішень та висновків повинен враховувати правові позиції, викладені ним у раніше прийнятих актах. Конституційний Суд України є зв'язним своїми попередніми рішеннями, а його правові позиції не повинні бути суперечливими.

Список використаної літератури

1. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
2. Ткачук П.М. Правові позиції Конституційного Суду України / П.М. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 10–21.
3. Цимбалістий Т.О. Конституційна юстиція в Україні : [навч. посібник] / Т.О. Цимбалістий. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 200 с.
4. Мазур М.В. Акти органів судової влади як джерело конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид.

наук : спец. 12.00.02 / М.В. Мазур ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.

5. Кравчук О.В. Окремі аспекти поняття та сутності правових позицій Конституційного Суду України / О.В. Кравчук // Держава і право. – 2011. – № 52. – С. 185–189.

6. Христова Г.О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Г.О. Христова ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.

7. Кампо В.М. Деякі теоретичні проблеми конституційного контролю за додержанням парламентом процедури внесення змін до Конституції України / В.М. Кампо, В.А. Овчаренко // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 3. – С. 64–76.

8. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С.В. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.

9. Христова Г.О. Прояви нормативності в рішеннях КСУ щодо конституційності юридичних актів / Г.О. Христова // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 1. – С. 230–239.

10. Тесленко М.В. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України / М.В. Тесленко // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4. – С. 36–41.

11. Головін А.С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : [монографія] / А.С. Головін. – К. : Логос, 2012. – 384 с.

12. Овчаренко В.А. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду / В.А. Овчаренко // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 6. – С. 61–72.

13. Селіванов А.О. Конституційні проблеми в сучасній теорії права. Доктрина стабільності та охорони Конституції в контексті її модернізації та ефективного конституційного правосуддя / А.О. Селіванов. – К. : Логос, 2012. – 150 с.

14. Шостенко О.І. Можливість перегляду Конституційним Судом України власних правових позицій / О.І. Шостенко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 795–800. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_2_127.pdf.

15. Рабінович П.М. Перегляд Конституційним Судом України власних правових позицій як засіб охорони функцій Основного Закону / П.М. Рабінович, В.Г. Гончаров // Вісник Конституційного Суду України. – 2011. – № 5. – С. 147–153.

16. Мартинюк Р.С. Проблеми незмінюваності правових позицій органів конституційного контролю / Р.С. Мартинюк // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 3. – С. 120–129.

17. Тацій В.Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / В.Я. Тацій ; упоряд. : О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш, В.І. Борисов ; відп. за вип. О.В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – 936 с.